

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Укладач Віталій Докаш

Вступ до спеціальності
«Соціальне забезпечення»

Навчальний посібник

2-ге видання: допрацьоване і перероблене

Видавництво «Новий Світ – 2000»

Львів

Чернівці

2021

УДК 36(076)
ББК 65.272я73
Д 63

*Друкується за ухвалою вченої ради
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(протокол № 3 від 28.03.2016 року)*

Рецензенти:

Доктор соціологічних наук, професор **Туленков М.В.**
Доктор соціологічних наук, професор **Пірен М.І.**
Доктор філософських наук, професор **Лукашевич М.П.**

Докаш Віталій Іванович

Д 63 Вступ до спеціальності «Соціальне забезпечення»: навч. посібник /
В.І. Докаш – Чернівці, Львів: Видавництво «Новий Світ – 2000»,
2021. – 352 с.

ISBN 978-617-7519-69-9

У навчальному посібнику розглядаються сучасні вимоги до соціального забезпечення в умовах перехідного етапу розвитку українського суспільства. Дається визначення, структура, призначення та форми соціального забезпечення в контексті соціальної політики держави. Окреслюються його гуманістичні засади, перелік соціальних послуг та їх споживачів. Розглядаються історичні корені благодійності та соціального забезпечення в Україні, його державні гарантії, місце і роль соціального забезпечення в сучасних соціально-правових державах та в Україні. Посібник розрахований на викладачів, студентів вищих навчальних закладів, де викладаються дисципліни із соціального забезпечення, соціальної роботи, соціальної політики, соціальної педагогіки та для працівників соціальної сфери.

Посібник апробовано в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича у 2016-2020 н.р. Та враховано пропозиції щодо його поліпшення з боку студентського співтовариства.

ISBN 978-617-7519-69-9

© Чернівецький національний університет, 2021
© Докаш В.І., 2021
© «Новий Світ-2000», ФОП Піча С.В., 2021

ЗМІСТ

Передмова	6
Структура іспитового кредиту	10
Конспект лекцій та методичні вказівки до курсу	
Модуль 1	
Тема 1. Соціальне забезпечення: поняття та призначення.....	12
Тема 2. Морально-гуманістичні засади соціального забезпечення.....	38
Тема 3. Фах «соціальне забезпечення». Соціальні послуги та їх споживачі.....	60
Тема 4. Історичні корені благодійності і соціального забезпечення в Україні.....	78
Тема 5. Державні гарантії соціального забезпечення в Україні.....	108
Модуль 2	
Тема 6. Соціальна політика як механізм стабілізації та збереження соціуму.....	122
Тема 7. Місце і роль соціального забезпечення в реалізації соціальної політики в Україні....	137
Тема 8. Соціальне забезпечення в системі соціального захисту.....	161
Тема 9. Соціальне обслуговування в сфері соціального забезпечення.....	192
Тема 10. Соціальне страхування як форма соціального забезпечення.....	234
Тема 11. Соціальне забезпечення в сучасних соціально-правових державах.....	261
Термінологічний словник	284
Додатки	302

ПЕРЕДМОВА

Трансформація суспільних відносин, що відбувається в Україні, є складним і суперечливим процесом, який вимагає нового цілісного знання про існування індивіда в динамічному соціальному просторі. Набувають актуальності засоби соціального забезпечення для оптимізації можливостей окремих індивідів за будь-яких обставин.

Пріоритетними темами аналізу соціально-гуманітарної науки повинні стати соціальний процес, з його стрімкими і неоднозначними змінами, і людина, не тільки як абстрактний суб'єкт цього процесу, а й як конкретний індивід, який переживає цей процес на рівні структур повсякденності. Процес переживання не є однаковим для кожного, іноді він вимагає активного втручання з боку суспільства. Однією з форм такого втручання є соціальна допомога та соціальне забезпечення. Проблемою є те, що однозначного розуміння цих форм соціальної діяльності не існує.

Дуже часто ототожнюють соціальне забезпечення, соціальну роботу та соціальну допомогу. Це пов'язано з тим, що на Заході становлення соціальної допомоги та соціального забезпечення мало безперервний характер, власну еволюцію розвитку, а вітчизняній моделі притаманний дискретний характер його розвитку. Тому, при розгляді зазначеної проблематики у науковій літературі вживаються поняття *«соціальна політика»*, *«соціальна робота»*, *«соціальна допомога»* та *«соціальне забезпечення»*. Найширшим поняттям в зазначеному переліку є саме соціальна допомога, яке включає як складову соціального забезпечення.

Існує багато думок щодо природи, мети, суті, функцій соціального забезпечення. В більшості при розгляді проблем соціальної підтримки вживаються різні поняття:

«соціальна політика», «соціальний захист», «соціальна робота», «соціальні послуги», «соціальна допомога», «соціальне забезпечення».

За останні роки у зв'язку із становленням та розвитком різних форм соціальної підтримки, збільшенням кількості соціальних агенцій, формуванням ринку надання соціальних послуг усе більше починають говорити про соціальну допомогу та соціальне забезпечення як про механізми самоконтролю суспільства над самим собою та формуванням держави соціального добробуту.

Такий підхід, значимий тим, що соціальне забезпечення, до прикладу, розглядається як важливий механізм, що надає можливість суспільству досягти відносної рівноваги в своєму існуванні.

Враховуючи неоднозначність розуміння понять соціальної підтримки, доцільно визначити сутнісні характеристики основних понять, що ставить собі за мету даний посібник.

Поняття «соціальне забезпечення», на нашу думку, зосереджує увагу на історичній суб'єктності людини та її соціальних зв'язках, соціальному прогнозі, моделюванні соціальних процесів та їх розвитку, що надає можливість виявлення та визначення оптимальних шляхів вирішення соціальних суперечностей і конфліктів як на макро- так і на мікрорівні. Соціальне забезпечення, як суспільне явище, є своєрідною моделлю підтримки, яку суспільство реалізує у конкретний історичний період відповідно до особливостей національно-культурного та соціально-політичного розвитку.

Соціальне забезпечення – це механізм спрямований на вирішення проблем у суспільстві, на створення умов, сприятливих для відновлення і покращення здатності людей до соціального функціонування, це механізм

самоконтролю соціального, спрямований на вирішення різноманітних конфліктів, суперечок та зсувів, що виникають у просторі його існування.

Поняття *«соціальна політика»* слід розглядати, на нашу думку, переважно в контексті державної політики певної країни як один з її аспектів, цілеспрямований на діяльність у суспільстві щодо забезпечення належного соціально-культурного та матеріального рівня життя членів цього суспільства та надання допомоги різним уразливим категоріям людей. Соціальну політику розглядають, в той же час, як сукупність заходів держави та інших суб'єктів політики, спрямованих на розвиток класів, соціальних груп, соціальних верств (страт), національних та інших етнічних спільнот, мовних, конфесійних груп, що утворюють суспільство, а також на розвиток (соціалізацію) людини. Така політика зорієнтована на захист усіх елементів структури суспільства, а також окремих осіб від деструктивних процесів у суспільстві на певних етапах його розвитку.

Об'єктом особливої уваги соціальної політики є соціальне забезпечення різних верств населення через створення оптимальних умов для існування в соціальному просторі.

Реалізація соціально значущих цілей і розв'язання соціальних завдань відбувається саме через соціальну політику, яка є складовою частиною внутрішньої політики держави, реалізується в соціальних програмах та практиці регулювання відносин у суспільстві в інтересах широких соціальних груп населення і, відповідно до цього, може виступати як один із інституціалізованих аспектів соціального забезпечення. Вона замикається в межах конкретної держави, виходячи з її економічних можливостей та ідеології, якою визначається стратегія її політики як такої. Соціальна політика завжди зосереджена

на конкретну державу та її можливості забезпечувати повноцінне функціонування соціуму.

Всупереч соціальній політиці, соціальна допомога не обмежується лише територіальними державними інституціями, з метою запобігання поглиблення та скорішого вирішення соціальних проблем, вона сприяє руйнації кордонів та залучає до її вирішення усю світову спільноту.

Відповідно, *соціальна робота* виступає як організаційна структура або інструмент реалізації соціальної політики держави. Як вид соціальної діяльності, спрямованої на гармонізацію особистісних і суспільних відносин через надання допомоги окремим індивідам, групам людей і спільнотам, які відчувають труднощі у соціальному функціонуванні, шляхом захисту, підтримки, корекції і реабілітації, а також шляхом зміни або реформування окремих елементів соціальної системи, вона може максимально наблизитися до соціального забезпечення.

Зауважимо, що соціальна практика, за своєю суттю, багатогранна та інтегративна, а тому соціальне забезпечення повинно поставати як ідеальна модель узагальнених тенденцій підтримки на рівні структур повсякденності.

У фокусі стратегії соціального забезпечення є людина, в її цілісності, цілісності її світу, її індивідуальності та універсальності. Соціальна взаємодія людей створює особливий світ, унікальнубуттєвість, у межах якої індивід здатний, з одного боку, відчувати, переживати, бажати, бути нездоланим, мати силу життєвої необхідності, а з другого, – свідомо діяти, співпереживати, відчувати радість та біль.

У сучасному вимірі соціального простору соціальне забезпечення виступає як відносно самостійна синкретична (міждисциплінарна) система теоретико-практичних знань та навичок, що вбирає історичний досвід, напрацювання інших

наук, які відбулися набагато раніше за неї, зокрема психології, соціології та ін., вивчає особливості й закономірності поведінки індивіда (або групи) як біосоціальної істоти, що є носієм специфічних потреб, морально-психологічних якостей, особистісних поглядів, переконань, статусно-рольових позицій. Головне для нього – створити людині потрібні для самореалізації умови, кваліфіковано спрямовувати її власні зусилля у цьому складному процесі, допомогти їй знову міцно «стати на ноги», повернутися до гідного життя. Покликання цього соціального інструменту – допомогти людині мобілізувати, примножити й реалізувати свої можливості у подоланні життєвих труднощів.

Сучасна соціальна допомога, яка тяжіє до її ідеального типу соціального забезпечення, характеризується інтегративними, міждисциплінарними підходами. Її розвиток відбувається в трьох напрямках. По-перше, визначається місце соціальної допомоги у структурі суспільної життєдіяльності. По-друге, йде пошук власного теоретичного обґрунтування. По-третє, виокремлюються конвенційні зв'язки з іншими формами суспільної життєдіяльності. Тому соціальна допомога, як і соціальне забезпечення є практичною реалізацією гуманістичного світогляду.

Враховуючи складний шлях розвитку українського суспільства, як перехідного типу соціальної системи, даний посібник покликаний сформулювати у студентів уявлення про соціальне забезпечення як механізм соціальної підтримки людини як суспільного суб'єкта для реалізації її сутнісних сил та становлення як особистості.

Посібником також передбачено надання студентам початкових знань із форм соціальної підтримки населення країни та, в першу чергу уразливих категорій громадян України на ґрунті гуманістичного світогляду.

Для виконання цієї роботи посібником передбачені додатки з витягами законодавчих актів, термінологічний словник та основна і додаткова література до тем.